

Ritüellerin Toplumsal Etkileri

Kasım KARAMAN*

ÖZET

Sosyokültürel yaşamın ayrılmaz bir parçası olan ritüeller, başlangıçta sosyolojinin ilgi odağında olmasına karşın zamanla antropoloji ile özdeşleştirilir hale gelmiştir. Ancak toplumsal etkileşim ağları içindeki önemi ve toplumsal işlevleri temelinde giderek artan bir biçimde sosyolojinin de dikkatini çekmeye başlamıştır. Ritüel, birey ya da gruplarla ilgili bazı değerlerin, uygun zamanlarda, sembolik ve aşağı-yukarı değişmeyen ardışık davranış biçimleri ile tekrarlanması olarak tanımlanır. Ritüeller yapıma amaçlarına ve dönemlerine göre farklı sınıflandırmalara tabi tutulabilmektedir. Geçiş ritüelleri, takvimsel ritüeller ve bunalım ya da kriz dönemi ritüelleri ayrıntı ise en kabul gören sınıflandırma biçimlerindedir. Toplumsal hayata olan etkilerine bakıldığında ritüellerin sosyal bütünleşmenin önemli bileşenlerinden biri olduğu görülmektedir. Ayrıca, temel karakterleri itibarıyla kolektif bir nitelik taşıyan ritüeller, grubu bir arada tutmakta, dayanışmayı artırmakta, topluluğun kolektif şuurunu güçlendirmektedir. Ritüeller, geçmişi günümüze, günümüzü de geleceğe bağlayan bir bağ olma özelliğine sahiptir.

Anahtar Kelimeler: Ritüel, Sosyoloji, Antropoloji.

The Social Effects of Rituals

ABSTRACT

Though the rituals, the inseparable part of socio-cultural life, were initially under the interest focus of sociology, it has turned out to be identified with anthropology in the course of time. However, based on its significance and social functions within the societal networks of interaction, it has also begun to draw the attention of sociology in a gradually increasing way. Ritual is defined as recurrence of some values related with individuals or groups along with some symbolic and rarely unvarying sequential behaviors modes in appropriate periods. Rituals can be subject to some different classifications according to their goals of application and periods. Among the most admitted classification forms are the rites of passages, calendrical rituals and the crisis rituals. When it comes to their effects on the social life, rituals appear to be the important components of social integration. Moreover, the rituals bearing a collective hallmark in accordance with their basic characters keep the group together, improve the solidarity and strengthen the collective consciousness of community. The rituals have the function of a tie connecting the past with the present and the present with the future.

Key Words: Ritual, Sociology, Anthropology.

Giriş

Ritüeller, sosyokültürel yaşamda yarattıkları etkiler ile toplumsal yaşamın temel dinamiklerinden olagelmislerdir. Öyle ki; ritüellerin sosyokültürel yaşamda çoklu etkileşim ağları içindeki yeri, önemi ve işlevleri, sosyal bilimlerin çeşitli disiplinlerinin

* Yrd. Doç. Dr.; Giresun Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü, kasim.karaman@giresun.edu.tr

farklı yaklaşım biçimleri bağlamında, başlangıçta temel ilgi odağını oluşturmuştur. Ancak ritüeller sosyal bilimlerin merkezî konularından birisi olma özelliklerini zamanla kaybetmiş, genellikle sosyal bilimlerin bir disiplini yani antropolojiyle özdeşleştirilir hale gelmişlerdir.

Modern dünyanın dışında kalan topluluklara ilişkin araştırmaları bir yana bırakıp giderek ilgi alanını modern toplumlarla sınırlandıran sosyoloji, sözü edilen toplumların tipik özellikleri olarak görülen ritüellere de bir süreliğine oldukça mesafeli durmuştur. Sosyolojinin ritüellere yönelik bu eğilimi Weberci yaklaşım biçiminin sosyolojiye hâkimiyeti ile ilişkilendirilmiştir. Zira Gusfield ve Michalowicz, Durkheim sosyolojisinin temel konularından olan ritüellerin, modern dönemde sosyologların toplumu Weberci yaklaşımla rasyonel bağlamda ele alma eğilimleri nedeniyle, yeterince araştırma konusu yapılmadığını işaret etmektedirler.¹ Bununla birlikte daha sonraki süreçte modernleşme eğilimlerinin ritüeller gibi toplumların temel dinamiklerini yok etmediği aksine toplumların kendi mevcudiyetlerini devam ettirmek üzere bu dinamiklere yeni formlar kazandırarak sürdürdükleri görüşü sivil din tartışmaları örneğinde olduğu üzere yeniden dile getirilmeye başlanmıştır. Bu çerçevede olmak gibi sosyokültürel yaşamın bir bütün olarak devamlılığını sağlamadaki etkin fonksiyonları sıklıkla dile getirilir olmuştur.

Geleneksel bir toplum olma özelliğinin de etkisiyle ritüel hayatı oldukça canlı olan ülkemizde de durum farklı seyretmemiş, sosyoloji genellikle modernleşme süreçleriyle alakalı bir perspektifi korumuş, ritüellere çok sınırlı düzeyde ilgi gösterilmiştir. Batı'da özellikle E. Durkheim ile başlayıp ardından antropoloji kanalıyla devam eden ritüel çalışmalarına duyulan ilgi ülkemizde Z. Göklap'le yansıma bulmuşsa da süreç içinde giderek sönmüştür. Gökalp ile başlayan geleneğin süreklilik kazanamayışı geleneksel sosyokültürel yaşamının ayrılmaz bileşeni de olsa Türkiye gibi toplumların kendi sosyokültürel yaşamlarını analiz edecek kuramsal ve kavramsal perspektifleri geliştiremeyişleri ve Batılı bilim algısının yönlendirici gücüne boyun eğmeleri ile ilişkilendirilmektedir.² Ritüellere ilişkin kuramsal ve kavramsal yaklaşım biçimleri Batıda yön değiştirmekle birlikte kesintiye uğramaksızın devam etmiştir. Ritüellerin nitelikleri, sosyokültürel etkileri, çeşit ve tipleri üzerine geniş bir literatür oluşmuş, ritüellerin toplumsal bağlamla ilişkililiği bu literatür çerçevesinde sosyolojik ilgiyi de harekete geçirmiştir. Ülkemizde ise ritüellere dair çalışmalarda kesinti halen büyük oranda devam etmektedir.

Bu çalışma, ritüel çalışmalarındaki sözü edilen kesinti ve boşluğun doldurulmasının özellikle Türkiye gibi geleneksel toplumlarda ne denli önemli olduğunu hatırlatmak üzere literatüre dayalı olarak ritüellerin temel tipleri ile toplumsal etkilerine dair anlayışları ele almayı kendisine konu edinmiştir. Bu çerçevede olmak üzere öncelikle ritüellerin temel özellik ve tipleri ele alınmış ardından da sosyokültürel etkilerine değinilmiştir.

¹ Joseph R. Gusfield, Jerzy Michalowicz "Secular Symbolism: Studies of Ritual, Ceremony, and the Symbolic Order in Modern Life", Annual Review of Sociology, Vol. 10, 1984, pp. 417–418.

² İlkay Şahin, *Göçmen Kadınların Dini Ritüellere Katılımı: Amersfoort (Hollanda) ve Boğazlıyan Örneğinde Karşılaştırmalı Bir İnceleme*, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Kayseri, 2008, s.70.

Ritüellerin Tanım ve Sınıflandırılması Sorunu

Ritüel kavramının tanımlanması uğraşısı -belki de- bu çalışmanın en zor bölümünü oluşturmaktadır. Leach'in ifadesi ile ritüel üzerindeki en yaygın kabul, kavramın nasıl anlaşılması gerektiği üzerindeki anlaşmazlıktır.³ Ritüeller, çapraz bulmacalara benzetilir. Bulmaca karelerinin doldurulması sosyologlara ve antropologlara düşmektedir. Çünkü ritüel, toplumsal bir olgu olmanın yanında, ritüele katılanların duyu dünyalarıyla da ilgilidir.⁴ Bundan dolayı ritüeli yorumlayanın kendi bakış açısı yanında bizatihi onu yaşayan katılımcının ritüele yüklediği anlamları da kavramaya çalışması gerekmektedir; ritüeli yorumlama ve tanımlamadaki başarı buna bağlıdır.

Ortak özellik ve işlevlere göre ele alındığında ritüel, birey ya da gruplarla ilgili bazı değerlerin, uygun zamanlarda, sembolik ve aşağı-yukarı değişmeyen ardışık davranış biçimleri ile tekrarlanmasıdır.⁵ Standartlaşmış ve tekrarlanan sembolik davranış biçimi olan ritüel, bireysellikten öte grup bilincini ve birlikteliğini ortaya koyan duygusal bir kanal, yeni bilgi ve tecrübeler için bir rehber olarak geçmiş günümüze, günümüzü de geleceğe bağlayan bir bağ⁶ olması nedeniyle sosyal bilimlerin temel konularından birisi olagelmıştır. Ritüeller, çoğunlukla dini karakterli olmakla birlikte, yalnızca din alanına sıkıştırılmazlar. Dolayısıyla ritüeller dini olabileceği gibi seküler de olabilirler. Ancak dini ya da seküler olma durumuna göre kavramsal farklılaşma söz konusu olmaktadır. Bu bağlamda sosyoloji ve antropolojide ritüel ve seremoni arasında bir ayrım öngörülmektedir. Bu ayrım, ritüelin daha çok dini, seremoninin ise dünyevi sembolik bir etkinlik olması temelinde şekillenmektedir. Ayrıca seremoni, birden fazla kişiden oluşan bir topluluk gerektirir, oysa ritüel, kolektif ya da tek bir kişi ile meydana getirilebilir.⁷ Bu yüzden Max Gluckman, ritüeli, törensel faaliyetlere benzer fakat mistik düşünceleri de içine alan faaliyetler olarak ele alır. Ritüel katılımcının mutluluğunu etkiler. Bunu onları korumak için ya da onları mutlu etmek için yaptığına inanılır. ⁸ Bu anlamda ritüel hem tekil bir etkinliğe hem de tüm bir türe işaret eden bir topluluk ismine karşılık gelecek şekilde kullanılmaktadır. *Rit* ise tekil manasında ritüel ile değiştirilebilir bir biçimi ifade eder.⁹ Toplumsal ilişkilerin ritüel bir form içinde ifade edilmesi eğilimini vurgulamak üzere de *ritüelleşme* (*ritualizasyon*) kavramı kullanılmaktadır.¹⁰

³ Christel Lane, *The Rites of Rulers, Ritual in Industrial Society- The Soviet Case*, Cambridge University Press, Cambridge, 1981, pp. 11.

⁴ Gordon Marshall, *Sosyoloji Sözlüğü*, (Çev. Osman Akınhay, Derya Kömürcü), Bilim ve sanat Yay., Ankara, 1999, s. 624.

⁵ Lauri Honko, "Theories Concerning the Ritual Process", *Science of Religion Studies in Methodology*, (Ed. Lauri Honko) Paris, New York, 1979, pp. 372.

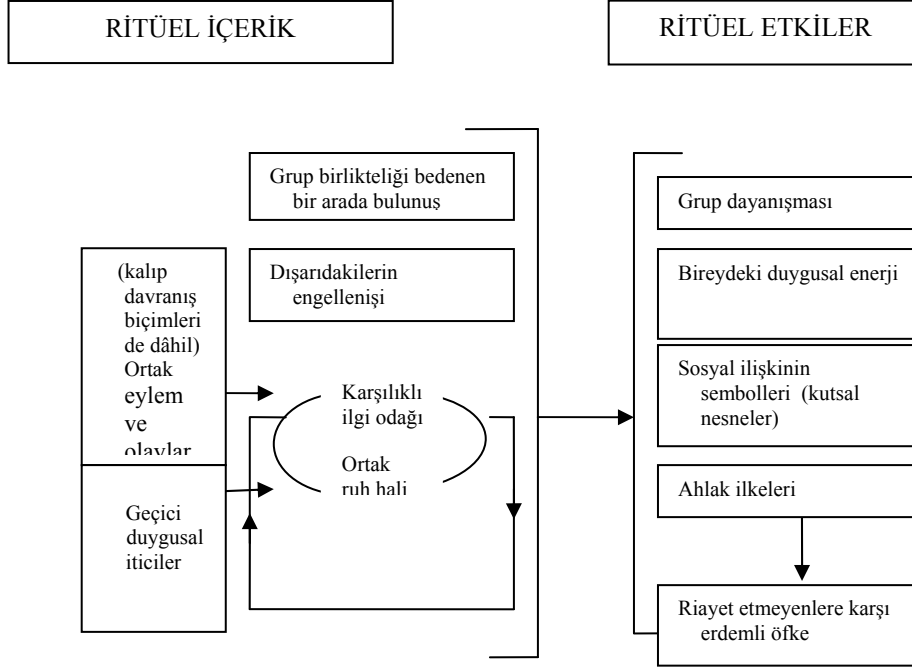
⁶ N. M Theo Schuyt, John J. M. Schuijt, "Rituals and Rules: About Magic in Consultancy", *Journal of Organizational Change Management*, Vol. 11, No.5, 1998, pp. 400.

⁷ Honko, pp. 351.

⁸ Lane, pp. 14–15.

⁹ Lane, pp. 15.

¹⁰ Lane, pp. 14.

Şekil 1: Ritüel Etkileşim (Kaynak: Randall Collins, s.48)

Collins, ritüele katılanlar açısından ritüel bileşenleri şöyle açıklar: İki veya daha fazla kişinin aynı mekânda fiziksel varlıkları birbirini etkiler. Ritüele katılanlar arasında duygu paylaşımı yaşanırken, dışarıdakiler duygusal olarak dışlanırlar. Ritüele katılanlar, ortak nesnelere, eylemler ve iletişim yoluyla birbirlerine odaklanırlar ve odaklandıkları ortak noktanın farkındadırlar. Katılımcılar böylece ortak ruh halini ya da duygusal tecrübeleri paylaşırlar.¹¹

Ritüel katılımcılar için çıktı olarak, öncelikle, grup dayanışması ve grup üyeliği duygusunu ortaya koyabiliriz. Ritüele katılanlarda oluşan duygusal enerjiyle kendine güven, zevk, güç vb. duygusal hisler oluşur. Ritüelin gerçekleştirilmesi sırasında kullanılan semboller, kelimeler, jest ve mimikler yoluyla kolektif birleşim sağlanır. Diğer taraftan, grup üyeleri arasında, grubu bir arada tutan semboller yoluyla oluşan kutsal bağlılık duygusu ahlaki hisleri de güçlendirir.¹²

Ritüeller, yapıma amaçlarına ve dönemlerine göre farklı sınıflandırmalara tabi tutulabilmektedir. Durkheim, kutsal alan ile profan alanı tabular koymak suretiyle birbirinden ayıran ritleri *negatif*, insan ve kutsal alanı birbiriyle etkileşime sokan ritleri ise *pozitif rit* olarak adlandırmaktadır.¹³ Durkheim'in bu tasnif biçimini Gökalp *menfi*

¹¹ Randall Collins, *Interaction Ritual Chains*, Princeton University Press, New Jersey, 2004, pp. 48.

¹² Collins, pp. 49.

¹³ Emile Durkheim, *The Elementary Forms of the Religious Life: A Study in Religious Sociology*, Translated from the French by Joseph W. Swain, Free Press, Illinois, 1947, pp. 299–300

ayinler ve *müsbet ayinler* başlığı altında kendi modeline uyarlamıştır.¹⁴ Geçiş/giriş ritüelleri, takvimsel ritüeller ve bunalım ya da kriz dönemi ritüelleri ayrımı ise en kabul gören sınıflandırma biçimidir. Geçiş/giriş ritüelleri, toplumsal organizeler olmalarına karşılık uygulamaların temel nedenleri bireyseldir. Bireyin bir statüden başka bir statüye geçişini sağlayan geçiş/giriş ritüelleri, mevcut toplumsal statünün bittiğini, bununla birlikte, başka bir statüye girişin toplumsal kabul gördüğünü simgeler.¹⁵ Toplumsal statüdeki değişim, yeni statüye uygun rol değişimini de zorunlu kılar. Yeni statünün gereği, bireyden, beklenen rollerin gerçekleştirilebileceğini kanıtlaması için, bazı topluluklarda çeşitli ritüeller düzenlenmektedir. Doğum, evlilik, ölüm ve üyeliğe kabul ritleri, geçiş ritüellerinin en önemlileri ve evrensel nitelikli olanlardır.

Üyeliğe kabul ritlerini, üç ana başlık altında toplamak mümkündür: Bireylerin, yetişkin hale gelip toplumda nitelikli duruma geldiklerini simgeleyen yaş grubu üyeliği, gizli bir topluluğa, kulte veya mesleğe yönelik gizli kabul ve yüksek toplumsal statü içeren bir mesleğe kabulün gereği yapılan mesleğe kabul ritüelleri bu çerçevede değerlendirilebilir.¹⁶

Takvimsel ritüellere gelince bu ritüeller, dönemler halinde ortaya çıkan, topluluk tarafından organize edilen ve mevsimlerin çoğunlukla başında ya da sonunda yapılan ritlerdir. Doğanın gözlemlenmesi sonucu ortaya çıkan doğal takvimi izledikleri, ekonomik ilişkilere dayandırılan ekonomik takvimi takip ettikleri ve sosyal etkileşimi düzenleyen bayram takvimini izledikleri için yazılı hiçbir takvim bulunmamasına rağmen takvimsel ritler olarak adlandırılır. Takvimsel ritler, sosyal hayatın ritmini oluştururlar; günümüzde, öncelikli amaçların ne olduğunu, hangi normların yürürlükte olduğunu rekabetin kurallarının ne olduğunu göstererek toplumun kolektif ve önceden belirlenmiş değerlerini ön plana çıkarırlar.¹⁷ Takvimsel ritler, grup odaklıdır; tek bir kişinin, takvimsel sistemin ritmini oluşturan toplumsal zamanların ritmini ya da nabzını kontrol etmesini düşünmek çok zordur. Toplumsal ve ekonomik aktivitelere giriş ve çıkışları düzenleyen bu ritler, tekrarlanan niteliktedir ve katılımcıyı toplumsal çevresine, defalarca tekrarlanan ama aynı zamanda yaratıcı bir yolla bağlarlar.¹⁸ *Halk takvimleri* olarak da bilinen takvimsel ritler, toplumsal ekonomik farklılığa göre çeşitlenmektedir. Nitekim tarımla geçinen yerleşik Türk toplumunda takvim, *ekim ve hasat*, *bağ bozumu* vb. zamana göre belirlenirken; geçimi hayvancılığa dayalı olanlarda hayvanların üreme (*keç katımı*), ya da sürüye katılma dönemlerine göre şekillenmektedir.

Kriz durumlarının yarattığı belirsizlik ve huzursuzluğu aşmak için organize edilen kriz ritleri kişi veya toplum hayatını tehdit eden durumlarda kişi veya toplum tarafından organize edilirler. Hastalıklardan korunma ya da iyileşme, kıtlıktan kurtulma, yangın, deprem, sel gibi doğal afetlerden korunma ya da tekrarını önlemeye yönelik yapılan kriz ritlerinin zamanını önceden tahmin etmek mümkün değildir. Dolayısıyla olumsuzluğun ortaya çıktığı her dönemde yapılabilirler.

¹⁴ Ziya Gökalp, "Dinin İctimai Hizmetleri II", *Makaleler VIII*, (Haz. Ferit Rağıp Tuncor, Kültür Bakanlığı Yayınları), Birinci Baskı, Ankara, 1981, s. 51-53

¹⁵ Barbara G. Myerhoff, Linda A. Camino, Edith Turner, "Rites of Passage", *The Encyclopedia of Religion*, Editor Inchief Mircea Eliade, Vol. 12, pp., 380.

¹⁶ Honko, pp. 375.

¹⁷ Honko, pp. 375-376.

¹⁸ Honko, pp. 377.

Kriz ritleri, takvime bağlı tekrarı olmayan uygulamalardır; benzer durumlarda benzer ritüeller gerçekleştirilir. Örneğin; Uygurlar, hastalık veya doğal afetler gibi birey ya da toplumu ilgilendiren durumlarda, olumsuzluğun giderilip yeniden düzenin sağlanması amacıyla *hatm-i hacc* (*hacigân*) yaparlar. Hatm-i hacc'yi yöneten *hatm-i baş* liderliğinde toplu olarak yapılan bu kriz ritüelinde, hatm-i başında bulunan ve benzer olumsuzluklarda yeniden kullanılan 1000 adet taş, farklı sayılarda çeşitli dualar okuyarak belanın def edilmesini isterler.¹⁹ Benzer bir biçimde Anadolu'da sıklıkla icra edilen yağmur duası da bir çeşit kriz ritüelidir.

Ritüellerin Toplumsal İşlevleri

Biçim ve içeriği itibariyle kültürel etkilere açık olan ritüeller kültürel çeşitliliklerinin ötesinde sosyal yaşamda benzer ve ortak pek çok etkiyi yaratmaktadır. Ritüeller, her şeyden önce, sosyal bütünleşmenin önemli bileşenlerindedir. Temel karakterleri itibariyle kolektif bir nitelik taşıyan ritüeller grubu bir arada tutmakta, dayanışmayı artırmakta, topluluğun kolektif şuurunu güçlendirmektedir. Uyum içinde tekrarlanan ritmik hareketler, grup üyelerinin birliktelik düşüncelerinin pekişmesine katkı sağlar. Ancak ritüeller, aynı zamanda, diğerlerinden de farklılığın sembolik ifadesi olmaktadır. Sonuçta, ritüeller, temsil ettikleri topluluk ya da toplumlar için hem toplumsal bütünleşmeye katkı sağlayan hem de onların diğer topluluk ya da toplumlardan farklılıklarını ortaya koyan bir kimlik tanımlayıcılarıdır.

O halde ritüeller, hangi amaçla olursa olsun, katılımcı her bireyin grup bilincinin yükselmesine katkı sağlarlar.²⁰ Grup bilincinin yükselmesi ve grup kimliğinin pekişmesi, bireyi kimlik bunalımından kaynaklanan ve yabancılaşmayla sonuçlanan, anomi gibi, bir takım olumsuzluklara karşı korur. Ritüeller, toplumsal ilişkilerin düzenlenmesi, sürdürülmesi ve toplumsal düzenin sağlanmasında önemli işlevlere sahiptir. Gluckman'ın *toplumsal ilişkilerin ritüeli* olarak tanımladığı ritüeller, günlük yaşamda bireyleri birbirine bağlayan ve ilişkilerdeki sürekliliği sağlayan pratikler olmaktadır.²¹ Dolayısıyla, toplumsal temele dayanan ritüeller, toplumsal yapıya uygun olarak değişime açıktır.

Ritüeller, toplumsal statü ve rollerin de belirleyicisidir. Nitekim doğum, evlenme ve ölüm gibi geçiş/giriş ritüelleri, farklı biçimlerde olmakla birlikte, bireyin bir toplumsal statüden bir başka statüye geçişini simgeleyen ritüellerdir. Kişilerin rol ve statü dönüşümleri sosyal yapıda değişiklikler meydana getirmektedir. Söz konusu sosyal yapıda meydana gelen değişikliklerin mevcut yapıyla çatışan durumlar oluşturmasının önüne ise ritüeller sayesinde geçilmektedir. Zira ritüeller sosyal yapıdaki bu tür dönüşümleri, çatışmaları engelleyerek ya da yaşanan dönüşümü meşrulaştırarak sağlar. Bu noktada ritüellerin *dramatizasyon* özelliği önemli bir rol oynar. Ritüellerin icra edilen çeşitli rollerden ibaret olan bir tiyatro oyunu gibi dramatik bir yapısı vardır. Ritüel geniş bir toplumsal bağlam içinde, bireye kendi öznel tecrübelerinin yerini tayin

¹⁹ Kasım Karaman, *Göçmen Uygurlar'ın Dini Yaşayışları Üzerine Sosyolojik Bir Araştırma (Kayseri Örneği)*, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kayseri, 1995, s. 27–28.

²⁰ Anthony P. Cohen, *Topluluğun Simgesel Kuruluşu*, (Çev. Mehmet Küçük), Dost Kitabevi Yay., Ankara, 1999, s. 54.

²¹ James L. Peacock, "Notes on a Theory of the Social Evolution of Ritual", *Science of Religion Studies in Methodology*, (Ed. Lauri Honko) Paris, New York, 1979, pp. 391.

etme imkânı tanır. Ritüeller istenilen durumları yaratmak ya da istenilmeyen durumlardan kaçınmak amacıyla icra edilirler.²² Ritüellerin bu dramatisasyon özelliğinin bir önemli yanı da sosyal roller için bir model oluşturmasıdır.

Ritüel, bireyin toplum içinde nasıl hareket edeceğini göstererek ve davranışlar konusunda hazır kalıplar sunarak, hem her olayda yeni arayışlar arama zorunluluğunu kaldırır hem de duygusal bir bağ ile geçmişe bağlılığı sağlar. Böylelikle yeni nesillere de nasıl davranacakları öğretilmiş olur. Nitekim Giddens, gelenegın, formüle edilmiş inanç ve ritüellerin meydana getirdiği bileşim ile korunduğunu ileri sürer. Ritüel ve formüle edilmiş inançlar arasındaki bağlantı, aynı zamanda *içerdekiler ve diğerleri* ayrımını verir. O'na göre, bu ayrımı sağlayan gelenekler, ritüellerle bir kimlik oluştururlar.²³ Bireysel ya da kolektif olarak şekillenen kimlik, geçmişten elde edilenlerle, geleceğin şekillendirilmesinde süreklilik oluşturur. Bütün toplumlar, bireysel kimliği ve daha yaygın olarak işlev gören kolektif kimliği, varlıklarının korunması ve sürdürülebilmesi için önemli bir araç olarak görürler. Bu psikolojik ilgi, ritlerle güçlü bir toplumsal duyguya dönüşür.

Bu yönüyle ritüeller, yalnızca var olanları anlatan ritmik hareketler değildirler. Daha önemlisi *dile getiricilik* özellikleridir. Ancak törenlerin dile getiricilik özellikleri, sadece onların belirli bir düzen içinde yapılmalarındandır. Belirli kalıplar içinde ve tekrar edilme özellikleri nedeniyle kolay kolay değişmezler veya dar sınırlar içerisinde küçük değişikliklere uğrarlar. Törenler, doğaçlama ve anlık hareketlerle şekillenmezler. Tersine belli duyguları anlatmak için oldukça bilinçli olarak uygulanan ve duyguları açığa çıkaran bir karaktere sahiptirler. Ancak duyguların açığa vurulması, törenlerin tek özelliği değildir. Törenler, aynı zamanda, etkileri tören zamanlarıyla sınırlı olmayan ve tören niteliği taşımayan diğer eylemlerden ayrılan, uygulayıcıların hayatına değer ve anlam kazandıran bir güce de sahiptirler.²⁴ Belli dönemlerde yinelenen törenler, geçmişin kesintisiz devamlılığını sağladığından, geleneklerin nesilden nesile geçişi için birer vasıtadılar. Dolayısıyla ritüel, duygusal bir kanal, yeni tecrübe ve bilgiler için bir rehber olarak görülmekte ve bir grup formasyonu geliştirdiği kabul edilmektedir. Ritüelin geçmişi günümüze, günümüzü de geleceğe bağlayan anlamı sayesinde, içinde yaşadığımız dünyayı keşfederiz. Böylece ritüeller, süreklilik hissi sağlamak suretiyle bir kimlik oluşturma aracı haline gelirler.²⁵

Ritüeller, insanların neyi önemli ve gerekli bulduğunu söylemelerinin bir yoludur. Doğrudan nedensel açıklamaların sağlanması gerekli görülmez. Ölüm, hastalık ve şiddet gelişmiş bir toplumda her gün karşılaşılan olaylardır. Bilimsel bir açıklama bulunmadığında insanlar, ritüeller ve dinler gibi sembolik anlamlar içeren olgulara sarılma eğilimindedirler. Bu şartlar altında ritüeller, her şeyden önce, başka türlü açıklanması mümkün olmayan olayları açıklamaya bu suretle de endişe, şüphe ve belirsizliğe karşı bir çare sunma işlevini yerine getirirler.²⁶ Ritüeller, topluluk ilişkilerindeki çok katlılığın doğasında barındırdığı çatışmaları, roller arasında ayrım

²² Schuyt; Schuijt, pp. 400.

²³ Anthony Giddens, *“Living in a Post-Traditional Society”*, Reflexive Modernization, Ed. Ulrich Beck; Anthony Giddens; Scott Lash, Polity Press, 1994, pp. 79–80.

²⁴ Paul Connerton, *Toplumlar Nasıl Anımsar?*, (Çev. Alaaddin Şenel), Ayrıntı Yay., İstanbul, 1999, s. 70-72.

²⁵ Schuyt; Schuijt, pp. 400.

²⁶ Schuyt; Schuijt, pp. 400.

çizgisi çekme özellikleriyle ortadan kaldırırlar.²⁷ Böylece ritüeller, çok katmanlı ilişkiler ağı içinde, topluluk üyelerinin rollerinin düzenlenmesi ve topluluk bütünleşmesinin sağlanması işlevine sahip olurlar.

Ritüellerin bireysel ve toplumsal yaşamda kendini hissettiren tüm bu etkileri ise kültürel bağlamda, farklı toplum tiplerinde farklı yoğunluklarda kendini hissettirmektedir. İcra edilme sıklık ve yoğunluğu toplum tiplerinde farklılaşabilmektedir. Nitekim Assman'a göre, arkaik toplumlarda ayinler ya da ritüel iletişim, toplumsal kimliği kuran bilginin dolaşımı ve yeniden üretilmesi işlevine sahiptir. Yani ritüellerle toplum bilinci veya toplum kimliği arasında sıkı ve sistematik bir ilişki vardır. Ritüeller, toplumsal kimlik sisteminin alt yapısını kuran damarları oluştururlar.²⁸ Arkaik toplumlarda, toplum düzeninin temel kaynakları, krallık ve aristokrasi; toplumsal ilişkiler hiyerarşik ve katmanlıdır. Ast-üst ilişkisi ya da kural koyucu ve kural uygulayıcı arasında, üst'ün kutsallığına hatta tanrılığın dayanan bir toplumsal sistem mevcuttur. Bu sistemde üst, toplumsal düzenin dışında ilahi bir varlığa sahiptir. Kutsal, dünyevi ve yereldir. Ritüeller, kurban ve krallık ayinleri olarak şekillenmiştir.²⁹ Özellikle kralla ilgili ritüellerde, ilahi bir güce sahip olduğuna inanılan ve toplum düzenini sağlayan kral ile sıradan insanlar, geçici olarak rol değişimi yaparlar. Kralla alay edip ona hakaret ederler. Böylece düzen bozulur ve kozmostan kaosa geçilir. Ritüelin devamında kral, kontrolü tekrar ele geçirir ve kaostan yeniden kozmosa dönüş olur.

Orta çağ toplumlarında da ast üst arasındaki ilişkiler, hiyerarşik olarak devam etmekle birlikte katmanlık azalmıştır. Çünkü üstler kutsal niteliğini kaybetmişlerdir ve kutsallık bu dünyadan başka bir dünyaya taşınmıştır. Ritüeller, doğrudan tanrıya yapılan dualar şeklindedir; ilişkiler, ritüele katılanlar arasında bütünleştirici bir unsur olmaktan çok, başka bir dünyadaki kutsala yöneliktir.³⁰ Ancak yine de doğüstü bir varlığa yönelişi sembolize eden ortak standart davranış kalıpları, katılımcıları ortak bir noktada buluşturan unsurlar olarak arkaik toplum ritüellerine benzemektedir.

Kolektif şuur ve dayanışmayı güçlendirme fonksiyonları ile ritüeller, modern toplumlarda da çeşitli biçimlerde varlığını devam ettirmekte, hatta çoğu zaman spor ritüelleri örneğinde olduğu üzere toplumu bir arada tutacak yeni ritüeller üretilmektedir. Bu anlamda modern toplumlar geçirdikleri yapısal ve kültürel dönüşümlere uygun ritüelleri de üretmiş görünmektedir. O halde ritüel, toplum olma ve bir arada yaşamanın bir eylemi olarak sekülerleşme, bireyselleşme ve modernizasyona direnerek bir arada var olma temel fikri çerçevesinde kendini devam ettirmiş görünmektedir. Ritüellerin toplumsal yaşamı bir bütün olarak devam ettirme özelliğinden hareketle ritüel bir bağlamın yeniden inşa edilmesine Amerika merkezli *şivil din*³¹ tartışmaları ile Lane'nin bir ideoloji olarak komünizmin varlığını sürdürmek üzere ritüellere başvurusuna dair görüşü örnek olarak verilebilir.³² Tüm bunların ötesinde modern zamanlar, yarattıkları teknolojik ilerleme ile de ritüel etkinliklere katılımı

²⁷ Cohen, age., s. 31.

²⁸ Jan Assmann, *Kültürel Bellek, Eski Yüksek Kültürlerde Yazı, Hatırlama ve Politik Kimlik*, (Çev. Ayşe Tekin), Ayrıntı Yay., İstanbul, 2001, s.143.

²⁹ Peacock, pp. 394-395

³⁰ Peacock, pp. 397.

³¹ R. Stephen Warner, "Religion, Boundaries, and Bridges", *Sociology of Religion*, 58/3, 1997, pp.224

³² Lane, pp.19.

artırmıştır. Örneğin Magnarella, Türkiye’de hacca gitme eğilimindeki artış ile teknolojik ilerleme arasında bir ilişki kurmaktadır.³³ Benzer bir biçimde hızlı değişim süreci geçiren modern toplumlardaki statü değişimleri, bir dizi ritüelle de dile getirilmeye devam edilmektedir. Anlaşılan o ki bilimsel açıklığa kavuşturulamayan ya da insanüstü durumlar, modern insanda sembolik anlamlar içeren olgulara sarılma eğilimini artırmaktadır.³⁴ Ancak modern toplum ritüellerinin, boş ve rutinleşmeye başlayan katı çehresiyle insanları yeterince mutlu edemediği, bu nedenle de modern insanın yeni arayışlar içine girdiği dile getirilmektedir.³⁵

Öyle görünüyor ki ritüellerin sosyokültürel yaşamın ayrılmaz bileşeni oldukları gerçeği hem toplumsal yaşamda hem de sosyal bilimler alanında yeniden ikrar edilmektedir. Temel karakterleri ile sosyokültürel yaşamdaki çoklu etkileşimleri ritüellerin toplumlar kadar eski bir eylem biçimi olduğunu aşikâr hale getirmiş görünmektedir.

Sonuç

Ritüel, geçmişten günümüze, nakledilme yoluyla, sözlü ve uygulamalı olarak ve toplumsal katılımı süregelen, standart ritmik hareketlerle ve sembolik bir dille ifade edilen toplumsal bir olguyu tanımlar. Dini veya seküler bir anlam taşıyabilen ritler, bireysel ya da toplumsal olma kapasitesine sahiptirler. Ancak bireysel içerikli olanlar da toplumsal bir nitelik taşımaktadır.

Ritüellerin etkileri, ritüel zamanlarıyla sınırlı değildir. Bu özellikleri nedeniyle ritüeller, toplumsal devamlılığın sağlanmasında önemli işlevler görürler. Ritüeller, ritüele katılanlar arasında oluşan grup bilinci veya kolektif şuur vasıtasıyla bir toplumsal kimlik tanımlayıcısı olurlar. Bu işlev, toplumsal bütünleşmenin de en önemli unsurlarından birisi olmaktadır.

Ritüeller, yapılma amaçlarına ve dönemlerine göre çeşitli sınıflara tabi tutulmaktadır. Bir statüden başka bir statüye geçişi sembolize eden geçiş/giriş ritleri; genellikle, sosyoekonomik temele dayalı farklılıklarla biçimlenen takvimsel ritler ile zamanı belirlenmemiş ve ihtiyaç duyulduğu zaman yapılan bireysel veya toplumsal istek ya da isteksizliklerin dile getirildiği kriz ritleri ayrımı, çoğunlukla tercih edilen bir ritüel sınıflama biçimi olarak ifade edilebilir.

³³ J. Paul Magnarella, *Tradition and Change in a Turkish Town*, Schenkman Publishing Company Inc., Cambridge 1981, pp. 8

³⁴ Schuyt, Schuijt, pp. 401.

³⁵ Peacock,, pp. 400-401.

KAYNAKÇA

- Assmann, Jan; *Kültürel Bellek, Eski Yüksek Kültürlerde Yazı, Hatırlama ve Politik Kimlik*, (Çev. Ayşe Tekin), Ayrıntı Yay., İstanbul, 2001.
- Cohen, Anthony P. ; *Topluluğun Simgesel Kuruluşu*, (Çev. Mehmet Küçük), Dost Kitabevi Yay, Ankara, 1999.
- Connerton, Paul; *Toplumlar Nasıl Anımsar?*, (Çev. Alaaddin Şenel), Ayrıntı Yay., İstanbul, 1999.
- Durkheim, Emile; *The Elementary Forms of the Religious Life: A Study in Religious Sociology*, Translated from the French by Joseph W. Swain, Free Press, Illinois, 1947.
- Giddens, Anthony; "Living in a Post-Traditional Society", *Reflexive Modernization*, Ed. Ulrich Beck; Anthony Giddens; Scott Lash, Polity Press, 1994. (56–109).
- Gökalp, Ziya; "Dinin İçtimai Hizmetleri II", *Makaleler VIII*, (Haz. Ferit Ragıp Tuncor), Kültür Bakanlığı Yayınları, Birinci Baskı, Ankara, 1981.
- Gusfield, Joseph R.; Jerzy Michalowicz "Secular Symbolism: Studies of Ritual, Ceremony, and the Symbolic Order in Modern Life", *Annual Review of Sociology*, Vol. 10, 1984. (417–435).
- Honko, Lauri; "Theories Concerning the Ritual Process", *Science of Religion Studies in Methodology*, (Ed. Lauri Honko) Paris, New York, 1979. (369–390)
- Karaman, Kasım, *Göçmen Uygurlar'ın Dini Yaşayışları Üzerine Sosyolojik Bir Araştırma (Kayseri Örneği)*, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kayseri, 1995.
- Lane, Christel; *The Rites of Rulers, Ritual in Industrial Society- The Soviet Case*, Cambridge University Press, Cambridge, 1981.
- Magnarella, Paul J.; *Tradition and Change in a Turkish Town*, Schenkman Publishing Company Inc., Cambridge, 1981.
- Marshall, Gordon; *Sosyoloji Sözlüğü*, (Çev. Osman Akınhay, Derya Kömürcü), Bilim ve sanat Yay., Ankara, 1999.
- Myerhoff, Barbara G.; Camino, Linda A.; Turner, Edith; "Rites of Passage", *The Encyclopedia of Religion*, Vol. 12, Macmillan Pub., New York, 1987. (380-386).
- Peacock, James L.; "Notes on a Theory of the Social Evolution of Ritual", *Science of Religion Studies in Methodology*, (Ed. Lauri Honko) Paris, New York, 1979. (390-401)
- Schuyt, Theo N. M.; Schuijt, John J. M.; "Rituals and Rules: About Magic in Consultancy", *Journal of Organizational Change Management*, Vol. 11, No.5, 1998. (399–406).
- Şahin, İlkay; *Göçmen Kadınların Dini Ritüellere Katılımı: Amersfoort (Hollanda) ve Boğazlıyan Örneğinde Karşılaştırmalı Bir İnceleme*, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Kayseri, 2008.
- Warner, R. Stephen, "Religion, Boundaries, and Bridges", *Sociology of Religion*, 58/3, 1997. (217-238).